

במעגלי רשע?

עלית הרבנות החברתית בישראל הפוסט ציונית

נדב שנרב

מזה כמה שנים אנו עדים להתפתחותה של מגמה חדשה בציבור הדתי לאומי, העלאת העניין ה"חברתי" על סדר היום. קבוצה קטנה (אך פעלתנית ומיוחצ"צנת היטב) המכונה "מעגלי צדק" מובילה את המהלך, ובכינוסים שהיא מארגנת - בדרך כלל בימי הצום של י"ז בתמוז ועשרה בטבת - יושבים חשובי רבני יש"ע במסיבה אחת עם אנשי שמאל קיצוני מסוגם של תמי מולד-חיו, נסים קלדרון וגדי טאוב. בין הפעולות שיזמה קבוצה זו ניתן למנות את המאבק בתופעת עובדי הקבלן והסחר בבני אדם, נסיון להנהגת "תו תקן חברתי" המקביל לתעודת כשרות ומבטיח יחס הוגן לעובדים בבית העסק המחזיק בו, פעילות למען הנגשת מוסדות ושירותים לנכים ועוד.

במקביל התפתחה תנועה של "הליכה אל העם", בעיקר בצורת גרעינים תורניים לעיירות הפיתוח. בחלק מן המקרים מדובר ב"הפצת תורה" מן הסוג הרווח, אבל במקומות מסוימים התפתחה סביב העניין אידאולוגיה חברתית הטוענת לקיפוח הפריפריה, והרואה אצל תושבי עיירות הפיתוח סוג של אותנטיות תרבותית שיש לחקות או "להתמזג" עמו¹. בפרט בולט הדבר בכתיבתו של אלישיב רייכנר, איש ירוחם, מעל דפי עתונות המגזר, "נקודה", "מקור ראשון" ו"הצופה".

לכאורה, נפלא. מה יכול להיות רע במאבק חברתי למען נדכאי העם? להלן אנסה לבאר מדוע, על אף שרוב המאבקים אותם מנהלים אנשי "מעגלי צדק" נראים בעיני צודקים, אני סבור שיש בעצם התנועה, ובעיקר ב"כיסוי" הרבני שלה, מרכיב בעייתי. לשם כך אנסה לתאר את התמורות שחלו בדור האחרון במוסד הרבנות, את אופיו המורכב של המאבק ה"חברתי", ואת הפוטנציאל ההרסני שיש בחיבור בין אנשי תורה לניאו מרכסיסטים ישראלים.

מה היה תפקידו של רב "קלאסי", בעיירה ליטאית או בשכונה ורשאית? הרב הקלאסי חי בבידוד כמעט מוחלט מסביבתו. עד שהופיע, בשלהי המאה התשע עשרה, הטלגרף, היה המרא דאתרא מחוייב לענות בעצמו כמעט על כל שאלה שהתעוררה במקומו, והיכולת שלו להוועץ ברבנים אחרים ובגדולי הדור היתה מוגבלת למקרים בודדים ולשאלות הסובלות דיחוי לחדשים ארוכים. בנסיבות האלו היה עיקר תפקידו של הרב פסיקה בנושאים ההלכתיים המקובלים, אלו התופסים את מירב הנפח של ה"שלחן ערוך": כשרות המזון, משאלות של "כף וקדירה" עד לבעיות של טריפה ו"סירכא מאומא לדופן", סידור גיטין וקידושין, פסיקה בדיני תורה ובשאלות של "טוען ונטען" וכיוצא.

במהלך הדור האחרון אותו תפקוד קלאסי של רב המקום נתרקן כמעט מתוכן. מחד, התפתחות התקשורת הפכה את מושג המרא דאתרא לחוכא וטלולא. כל אדם יכול להרים את שפופרת הטלפון, או לגלוש לאתרי אינטרנט דתיים, ולהיוועץ שם עם איזה רב שרצה, כולל רבותיו מן הישיבה, "גדולים" ידועים וכן הלאה. מאידך התפתחה תופעת ההתמקצעות: כל השאלות בענייני טרפות מגיעות לצוות מצומצם של מורי הוראה היושבים במשחטה, ורב יישוב ממוצע לא הורה מימיו, ולרוב גם אינו בקי, בשאלות אלו. כן הדברים לגבי נושאים נרחבים בכשרות המזון בכלל, לגבי סדר גיטין ועוד. באותם מצבים בודדים בהם

¹ אין כאן המקום לדון בתופעה זו בפרוטרוט, אך ראוי לציין את הדמיון המופלא שלה לתנועה ה"נארודניקית" ברוסיה של המאה התשע עשרה. משעשע, לפעמים, לראות את המילכוד הרעיוני בו נמצאים אנשי הגרעינים. מחד, הם אינם מעוניינים לנקוט בעמדה מתנשאת ופטרנליסטית, ולכן הם טורחים להדגיש שוב ושוב שאין במעשיהם שום הקרבה, שהם ממש הנהיגים מכל יום של מגורים בעכו או בירוחם, שהחומר האנושי בעיירות הפיתוח הוא מופלא באיכותו וכיוצא בזה. מצד שני, מסיבות מסתוריות הם רואים במעשיהם סוג של אידאליזם: אם כל כך נפלא שם, למה מי שהולך לגור במקום נפלא ובין אנשים איכותיים, ועוד זוכה לדיור זול, הוא אידיאליסט?

יש שאלה של "טיפת חלב שנפלה לקערה" וכדומה, כמעט תמיד מדובר בנזק זניח, ולרוב "בעל הבית" עצמו מעדיף להשליך את התבשיל או אפילו הכלי ולא לטרוח לעשות שאלת חכם.

במה מתבטא כיום תפקידו של רב מקום, כמו רב יישוב, רב שכונה או רב בית הכנסת? ראשית, כמובן, בהרבעת תורה - בעיקר מסירת שיעורים לבני הקהילה. שנית, בדאגה לדמותה הרוחנית של הקהילה: בדרך כלל יהיה הרב מעורב בשאלות הלכתיות הנוגעות למוסדות הציבור ולפרהסיא שלו, מדמותו של בית הספר עד לשאלות של הפרדה בין המינים בבתי כנסת או בשמחות ואירועים.

האם עיסוקים אלו מספיקים על מנת למלא את סדר יומו של אדם? כנראה שלא, או לפחות לא תמיד. כך נוצר חלל מסוים, שהרב מעוניין למלא באופן שיועיל לקהילה מחד, ויציב את הרב בתפקידו של מורה ומדריך רוחני מאידך. הנושאים הסוציאליים למיניהם, מתברר, מהווים כר נאה לפעילות מעין זו, וכך אנו מוצאים את רבני היישובים, השכונות, ולפעמים גם הערים, ממלאים יותר ויותר תפקיד של עובדים סוציאליים מתנדבים, פסיכולוגים לעת מצוא, פותרים בעיות שלום בית, מטפלים בחלקאי החברה, מדריכי הורים ושלל תפקידים דומים.

יום אחד נסעתי במכונית לירושלים, ובדרך שמעתי תכנית רדיו העוסקת בענייני השעה. מגישי התכנית ניהלו דיון ער לגבי מקרה של אלימות במשפחה אשר אירע באותו בוקר. עוד הם מחווים דעתם לכאן ולכאן נחת על שלחנם פקס מטעם "רבני צהר", בו הם נתבקשו להזכיר כי זוגות מסוכסכים יכולים גם לגשת לרב המקומי ולהיוועץ בו לשם השכנת שלום בית, ובכך ייחסכו, אולי, מקרים מצערים כגון דא. כאשר שמעתי אותם מקריאים את הפקס הבנתי כי אין כאן רק "היסחפות" של רבנים הסוגרים באנחה את הגמרא ומתפנים לטפל בזוג מסוכסך או בעני המחזור על הפתחים, אלא ניסיון מכוון למצב את הרב בעמדת הסוכן החברתי: מפשר בין זוגות, דואג לנדכאים, מאשר את אמינותם של קבצנים.

לפעמים נשמעת ביקורת על כניסתם של רבנים ל"עסקי" הייעוץ והטיפול הנפשי מפי אנשים שמקצועם בתחום - עובדים סוציאליים ופסיכולוגים - הקובלים על חוסר הכשרה מקצועית מספקת של הרב בנושא. אף שאיני כדאי לשפוט, טענות אלו אינן מטרידות אותי ולא מכוונות באיתי. מיצובו של הרב כסוכן חברתי נראה לי בעייתי לא ברמת הפרט אלא ברמת הכלל, כלומר במעבר מסיוע ועזרה לפלוני או לאלמוני אל מישור הארגון החברתי והמעשה הפוליטי.

גלישת הרב לתפקיד הסוכן החברתי גורמת למספר בעיות, אבל ענייננו כאן הוא בנקודת המבט שהוא מקבל על החברה. שום דבר בהכשרתו של רב בישראל לא נותן לו פרספקטיבה ביחס לשיקולים מאקרו כלכליים. קשה לצפות מן הרב הממוצע שיהיה מבין גדול מדי בנושאים של כלכלת שוק, תחרות חפשית, ליברליזם מוניטרי, יציבות המטבע ושער הריבית או גלובליזציה. בכך הופך הרב הממוצע טרף קל לשיח הרמייה של השמאל (הכלכלי) הישראלי, אותה פריטה מתמשכת על המיתר ה"חברתי" הבנויה, בדרך כלל, על הנחות היסוד הבאות:

- א. המדינה היא בעלת מקור של אינסוף כסף, ואי סבסוד שרות זה או אחר אינו אלא צרות לב של פקידים רשעים.
- ב. העניים הם תמיד מסכנים ולעולם אינם אחראים למצבם. גם אם מדובר באדם שאינו עובד המוליד עשרה ילדים בעלי פגמים גנטיים, גם אם מדובר באם "חד הורית" המביאה לאוויר העולם מסוממים ופושעים מאבות שאינה בדיוק זוכרת מי הם, וגם אם מדובר במובטל שלא נאה לו לעבוד במשרה שהוצעה לו. האזרח אינו אחראי למעשיו, המדינה היא אבא ואמא שצריכים לדאוג לו.
- ג. כהמשך לנ"ל, החברה היא רק נתבעת ולא תובעת. לא לגיטימי מצד החברה להתערב, לדוגמה, בשיקולי הפריון או ההכשרה המקצועית של חבריה, אך כן לגיטימי לדרוש ממנה את סבסוד התוצאות של אותם שיקולים, כלומר לספק פרנסה לאנשים שלא טרחו ללמוד מקצוע מועיל או לכאלו שאינם מסוגלים לשאת בצרכי משפחתם הגדולה.
- ד. שום חלופות לא יישקלו, כלומר לעולם לא יוצג שרות חברתי אחד כבא על חשבון השני. אם ילד צריך תרופה למחלתו אותה יקח דרך הפה וזה יחסוך לו זריקה אחת ליום זה באמת צורך חשוב,

אבל האם זה קודם לטיפול מונע שיציל עשרות אנשים מסרטן המעי הגס? שאלה לא לגיטימית, כמובן, שהרי למדינה יש אינסוף כסף כנ"ל.

ה. התיאוריה הקונספירטיבית של החברה. בעיה שגורה אצל הרבה גורמים, אבל אצל ה"חברתיים" יישומה הוא ההנחה לפיה אין השיקולים המוצגים בפנינו אמיתיים, אלא הם נובעים מניהול החברה על ידי קבוצה של בעלי ממון בסיגרים המתכנסים באיזו מסעדת יוקרה בתל אביב ומנווטים משם את המדינה על ידי משיכה בחוטים נסתרים.

ו. הדיון נערך תמיד ביחס לשאלת החלוקה הנאותה של העושר והנכסים. אין שום מחויבות לדון בצידו השני של המטבע, כלומר בפעילות היצרנית, בשיווק ובפרסום – אותה פעילות אשר יוצרת את העושר אותו יש לחלק.

ממה שהספקתי לשמוע מכיוונה של חבורת "מעגלי צדק" ומן הרבנים הנותנים לה גיבוי, בלי קשר למעשיהם ולמאבקים שהם מנהלים, הם אימצו את דפוס השיח הזה שבמרכזו עומד מושג ה"פער" היינו, לא סיפוק צרכים יש כאן אלא ויכוח מוסרי סביב השאלה "למה לך יש ולי אין²". ברגע שהכרזת על הבעיה כבעיית "פער" עברת מן הפאזה של סיפוק צרכי המסכן לפאזה של סיפוק קנאת הקנאי. אם לי יש רולס רויס ולך קאדילק יש בינינו אכן פער, אבל התרופה לזה היא חמסה נגד עין הרע ולא סובסידיה מכספי הציבור. המדינות שבהן רמת החיים היא הגבוהה ביותר הן המדינות בהן הפערים החברתיים גבוהים יותר. בקובה או בצפון קוריאה אין, אכן, פערים חברתיים גדולים. כולם (או כמעט כולם, למעט שכבה דקיקה של שליטים בעלי זכויות יתר) גוועים ברעב.

כל הטעונונים מן הסוג הזה, כאמור, זרים לחשיבתו של הרב הממוצע. זה נפגש במסגרת תפקידו באנשים מסכנים, בחסרי כל ובחולים והרבה פעמים הוא מתקשה להבין למה לא להעלות את המסים בעוד חמשה אחוזים כדי לעזור להם.

שיתוף הפעולה המדהים שנוצר בין רבנים, חלקם הניכר מיש"ע, לבין שמאלנים שהם מבקשי נפשם כפשוטו הוא תולדה של התהליך הזה. כמו בסיפור התל והבור, כל צד מוצא אצל חבירו את מה שחסר לו. נסים קלדרון וגדי טאוב גילו כי לרבנים יש "חיילים", כוח אדם: בחורי ישיבות ואברכים תמימים שניתן "למכור" להם הגיג מרכסיסטי עבש בדמות "פשט" נפלא בדבריו הרזיים של אדמו"ר חסידי אזורי. חלק מן הרבנים, מצד שני, מנסים לרכוש לעצמם כרטיס מהיר לזרם המרכזי של החברה הישראלית בהתייבבם לשרות האינטרס ה"חברתי" המדומה. כך מצאנו את הרבנים פוירשטיין ושרלו חותמים יחד עם עמוס עוז וא.ב. יהושע על מנשר נוזפני כנגד הממשלה עקב מה שהם כינו "הזנחת העורף" בצפון בימי המבצע הכושל בלבנון בקיץ תשס"ו. קשה היה מאד לראות בשותפות הזו יותר ממה שהפרסומאים מכנים "פוטו אופ" לשני הצדדים.

ראוי להזכיר כי עצם התביעה ה"חברתית" במובנה המודרני זרה ומוזרה היא ליהדות, לפחות במובן אותו קיבלנו מאבותינו. הגבירים הנדיבים ביותר במזרח אירופה, אלו שפי הרבנים לא פסק מלהללם, לא תרמו למען הכלל אפילו שמץ מאחוז ההכנסה שתורם בימינו כל אדם מן המעמד הבינוני ומעלה דרך המסים. דרך כלל לא נהג בקהילות ישראל שום מיסוי סוציאלי: המסים הקהילתיים שולמו לשליט הגוי המקומי, ולמען העניים נגבתה צדקה – וכידוע ההלכה אוסרת על מתן של יותר מעשרים אחוז (חומש) לצדקה. קשה להאמין כי באיזו שהיא קהילה יהודית תרמו היחידים יותר מעשרה אחוזים (מה שקורא השו"ע "מדה בינונית") לצדקה, דל מהכא משהו שאפילו מתקרב לשיעורי המסים בימינו. כל זה, יש לזכור, היה בימים בהם עניים מתו ברעב ובמחלות, לא בתקופה בה "עוני" מתבטא בחוסר היכולת לממן טלוויזיה בכבלים או חוג טיסנאות לילדים. זוהי אינדיקציה מסוימת למלאכותיות ולמידה מסוימת של זיוף שיש בנשיאת הדגל החברתי בידי רבנים, משל היו הללו אמונים על השיח הסוציאליסטי מימים ימימה³.

² אינדיקציה מעניינת לשינוי הזה היא שמו של ארגון החסד. כהמשך למיזם שנקרא "שכן טוב" ועסק בחלוקת מזון, הקימו פעילים מתוכו את "מעגלי צדק". אנשי הארגון עצמם מבארים כי שינוי השם מבטא שינוי אידאולוגי: את הכרתם בכך שהעוני הינו הפרה של זכות החלש לצדק. ברור כי ישנם מקרים בהם זהו, אכן, המצב, אך ראית החברה כולה מבעד למשקפיים הללו היא הנקודה המקוממת.

³ אדרבה, בימי השלטון הציארי ברוסיה לא החמיצו הרבנים שום הזדמנות להסתייג מן הסוציאליזם ולתמוך בסדר החברתי הישן – ולא היה זה רק כחנופה למלכות. גם אחר שעלו הבולשביקים לשלטון ראו רבנים רבים בחלוקת הרכוש שנעשתה על ידיהם גזל כפשוטו, ראה הקדמת ה"אגרות משה" חלק ח'.

אבל נדמה לי שיש גם פן עמוק יותר, מהותי יותר, במהלך החברתי-רבני, לו אקדיש את המשך הדיון כאן. התרבות הקפיטליסטית, כך נראה, מכילה בחובה דבר מה הנתפס כאיום על היהדות. לשם הדגמת העניין אין טוב מן השימוש באחת הידועות והמפורסמות שבאגדות חז"ל,

"ואמאי קרו ליה (לר' יהודה בר אלעי) ראש המדברים בכל מקום? דיתבי ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון בר יוחאי ... פתח ר' יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהם של אומה זו (פירש רש"י: "רומיים") תקנו שווקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק. נענה רשב"י ואמר: כל מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמן. תקנו שווקין להושיב בהם זונות, מרחצאות לעדן בהם עצמם, גשרים ליטול מהם מכס (שבת לג:)"

אגדתא זו, שכל ילד בגן מכיר אותה, מציגה ויכוח חשוב הנוגע לתרבות ימינו. אף שהיא עוסקת במקורה במערכת השלטון הרומאית. אין התנאים באים כאן חשבון עם שורפי ההיכל ומשעבדי העם היהודי⁴. הם דנים בהערכה המוסרית של אותה התפתחות כלכלית - גשרים, שווקים, מרחצאות - שהביאו עמם הרומאים. רשב"י פוסל מוסרית את ההתפתחות הכלכלית הזו, בטענה שהכח המניע שלה הוא אגואיסטי ונהנתני. למרות שכולם נהנים מן הגשרים והשווקים⁵ רשב"י מתעב אותם. הוא חפץ בעולם בו הטוב הוא תולדת החפץ להיטיב, לא טוב שבא ממילא, כתוצאת אגב של מאבק הכל בכל ושל תחרות מסחרית.

השיטה החברתית הקפיטליסטית, זו הנוהגת כיום בעולם המערבי, אינה אלא צורה מפוכחת של אותו רעיון רומאי בסיסי. כאשר אנו עוברים לרמה האידאולוגית, אין הרבה הבדל בית תיאוריות ה"יד הנעלמה" של אדם סמית לתיאורו של רשב"י: כל אדם (או כל ישות כלכלית) לעצמו, מטרתו של כל גוף ופרט היא מיקסום של הכנסותיו ומיזעור של הוצאותיו, ואין בין "גשרים ליטול מהם מכס" לבין כביש שש אלא שעבוד מלכויות בלבד, שהרי כביש האגרה המודרני קם כתוצאה מהחלטת ממשלת ישראל.

ובכן, האם אנשי ר' יהודה בר אלעי אנו, המעריכים את אותה התפתחות כלכלית, או אנשי רשב"י שלפני המערה? האם אנו מעוניינים בכלכלה מתפתחת, או באנשים הפועלים מכחו של הרצון להיטיב? האם "להחריב עולמי יצאתם", או לתקן את העולם בקלקולו של האדם?

שכן זהו הבדל בסיסי וכאוב בין השיטה החברתית המערבית לבין מה שהציעו מתקני עולם - דתיים, חברתיים, אנרכיסטים או מרכסיסטיים - בדורות השונים. מתקני העולם נטו לחשוב כי תיקון העולם יתבסס על תיקון האדם. הם חיפשו שיטה שתהפוך את הפרטים לרודפי טוב וצדק, שעל ידי כך יפעלו הם בשיתוף פעולה מתוכנן זה עם זה כאשר לנגד עיניהם טובת הכלל ולא האגואיזם הפרטי. הם חלמו על חברה בה אין שוטרים משום שאין בהם צורך, בה אין עניים משום שהכול מתחלק בשווה, בה אדם עובד לפי יכולתו ומקבל לפי צרכיו. אוטופיות יפות, כוונות טהורות, רעיונות נפלאים. אבל במקרה הטוב (כמו זה של הקיבוצים בישראל) - הן פשוט לא עבדו, ובמקרים השכיחים יותר הן הידרדרו לשלטון עריצות של קבוצת מיוחסים שטבח עשרות מיליונים והשאיר מיליארדים בעוני ובבערות.

ומה מציעה השיטה החברתית הקפיטליסטית? את ההיפך הגמור. זוהי שיטה המניחה מראש כי אדם לאדם זאב, וכי אלמלא מוראה של משטרה איש את רעהו חיים בלעו בלי מלח. זוהי שיטה בה ברור כי איש לא ינקוף אצבע ללא תמריץ מתאים, כי הפרט רואה אך ורק את עצמו, כי כל אחד רוצה ליהנות כפי יכולתו ולעבוד כמה שפחות. השיטה הקפיטליסטית איננה מנסה לחנך את בני האדם - להיפך. היא מכירה בכך שהמנוע האדיר ביותר לצמיחה אישית וציבורית הוא היצר הרע, וכי הקנאה התאוה והכבוד הם הבסיס לפעילות האנושית. הטריק הוא להחיל את מינימום המגבלות כך שהמנוע האדיר הזה לא יתפוצץ: למנוע אלימות ונוכלות על ידי הפעלת ענישה מתאימה, לגבות מסים לצרכי הכלל, להעמיד תשתיות וכדומה. למרבית הפרדוקס, דווקא זוהי השיטה שהצליחה להביא לאנושות את הטוב הגדול ביותר. לא רק גשרים

⁴ השווה לדברי ר' יוסי בן קסמא לר"ח בן תרדיון (ע"ז יח.): "אומה זו שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו..."

⁵ הגמרא עצמה מתארת בהמשך את יעקב אבינו כמי שתיקן בשכם מטבע, שווקים ומרחצאות, ומספרת על רשב"י אשר, כדי להועיל לתושבי טבריה, טיהר את שווקיה, אמנם זהו כבר רשב"י שלאחר השהות במערה, ולאחר שנזנף על ידי הקב"ה "להחריב עולמי יצאתם!"

ושווקים, אלא כל פירות הטכנולוגיה המודרנית – אנטיביוטיקה, מכונות, מחשבים – היא תוצר עקיף של אותו שחרור, אותו חופש שניתן לאנשים ללכת ולעשות לביתם.

נוסיף כאן כמה הערות לאותה שיטה חברתית קפיטליסטית-מודרנית:

1. מדובר, עדיין בקפיטליזם מבוקר ולא "טהור". ניתוחים כלכליים, וגם המציאות בשטח, מראים כי במערכת קפיטליסטית טהורה מצטבר יותר ויותר הון בידי פחות ופחות אנשים, וזהו תהליך המאיים על החברה בכללה. כדי למנוע זאת יש היום בכל החברות המודרניות מנגנוני ריסון: מיסוי המעביר כסף מן העשירים לעניים, חינוך חינם לצורותיו, שירותי בריאות בסיסיים לכלל וכדומה.

2. ישנו קשר מסוים בין שאלת השיטה הכלכלית לשאלות של חירות האדם. המסגרת הקפיטליסטית, הרואה בשאיפותיו של הפרט את הכח המניע שלה, מנסה לשים כמה שפחות מגבלות בדרכו של הפרט (זוהי התפיסה בה כל פעולה מותרת אלא אם כן אתה מזיק למישהו אחר). היא שוללת פיקוח מגבוה על הייצור (מכסות למיניהן), על ההכשרה המקצועית או על האופן בו משתמש הפרט בנכסיו ובגופו. התפיסה הסוציאליסטית נוטה, בשם הצורך בשוויון, להקטין את חלקה של החירות במשוואה. הוא בדרך כלל דוגלת בניהול ממשלתי מסוים של המערכת הכלכלית, בצנטרליזם של הייצור, בפיקוח על החינוך וכן הלאה.

הצלחתה המפליאה של החברה הקפיטליסטית היא גלולה מרה, קשה לבליעה, לאנשים דתיים. הרעיון לפיו לא מנסים לחנך את האדם להיות טוב אלא בונים מערכת המנצלת את הרוע שבו, השיטה המתייאשת מתיקון נפשו של הפרט לטובת "אילופו" אל תוך המכונה הבלתי מכוונת, המנצלת אותו לטובת הכלל תוך שהיא זורקת לו בונסים שמנים ומקפידה להציג בפניו מגוון פיתויים ופרסומות. הרעיון כי הטוב הכללי אינו נובע מטובם של הפרטים אלא להיפך, מתיעול אנוכיותם למסגרת רופפת ומשתנה. האנרכיה בייצור, פשיטות הרגל המסלקות ישן מפני חדש, התחרות הזרויניסטית בין ארגונים ופרטים: כל זה רחוק, רחוק מאד, מן האוטופיה על "ועמך כולם צדיקים". בכל זאת, כל פעם שאני קורא את הרמב"ם המתאר איך בימות המשיח יהיו המעדנים "מצויים כעפר" אני לא מאמין שהוא היה מסוגל לתאר לעצמו את השפע ברשתות השיווק שכולנו מבקרים בהן, את עשרות סוגי מעדני החלב ודגני הבוקר ודומיהם. זה רחוק מיפה, זה עצוב, אבל זה עובד.⁶

כמו כל שיטה חברתית, גם החברה המערבית המודרנית "מגדלת" טיפוס אנושי מסוים. מובילי החברה, האנשים המצליחים בה, הם בדרך כלל אינדיבידואליסטים קשוחים, אגוצנטריים, ציניקנים ונהנתנים, מנומסים מאד אך לא יוצרים קשר אנושי אמיתי. הם נוטים להסתייג מכל השתייכות לרעיון או לחברה (דת, משפחה, לאום), ולדבוק באתיקה של הקליקה (עיתונאים, רופאים, עורכי דין) במקום בעקרונות מוסר כלליים. יש להם מעט ילדים והרבה כסף, והם לא מאושרים בחייהם (כך עולה מסקרים שונים במדינות רבות), למרות שהם מנסים מאד ליצור את הרושם הפוך. למה? לא ברור, אבל יש מחיר לחופש.

לעניות דעתי – וקשה, כמובן, להוכיח או לשכנע בכך – זהו עומק המניע לסחף של הרבנים אל הכיוון ה"חברתי". מדובר בנסיון לעקוף, או לרכך, את המסר הקפיטליסטי הבוטה דרך הצגת עולותיו הממשיות והדמיוניות. בנסיון לשחרר את האדם שמאחורי המכונה, בנסיון להציל את הטוב מצפורני היעילות. במקביל, לטוב ולמוטב, הדבר מאפשר לעבוד עם טיפוסים אנושיים שונים לגמרי מאלו שתוארו לעיל:

⁶ למרבה הפרדוקס, לא זו בלבד שהשיטה הקפיטליסטית מוליכה לעושר כלכלי, היא גם גרמה, כך נראה, לעידון מסוים בהתבטאותו המוסרית של האדם. לפני שלש מאות שנה, לדוגמה, היה בבריטניה עונש מוות חובה (בלי אפשרות לשיקול דעת של השופט!) על כל גניבה של חפץ שערכו מעל ארבעים שילינג. האם האנשים אז היו "רעים"? אולי כן, אבל אפשר להבין שבעצם לא הייתה להם ברירה. מספר העניים הגוועים ברעב היה כה גדול, והפיתוי לגנוב היה כה חזק, שהסדר החברתי היה נפרץ והתהו ובהו היה משתלט אלמלא אותם אמצעי אכיפה אכזריים. את ההומניזציה היחסית שחלה מאז במערכת הענישה (כולל תנאים טובים יותר בבתי כלא, מערכות שיקומיות וסיעודיות), בהנגשת הטיפול הרפואי והחינוך לכל, בשחרור העבדים וכדומה – אנו חבים לא רק לשורה של מתקנים חברתיים דגולים, אלא גם להשתפרות המצב הכלכלי שאפשרה את כל ההישגים הללו. אין בכל הנ"ל, כמובן, משום ניסיון להציג את המניע לתהליך הקפיטליסטי כמניע מוסרי (ראה ע"ז ב: – המניע הוא האגואיזם של הפרט, אך יש לו תוצאות לוואי חיוביות ברמת המקרו).

עם אנשים חלשים ורגשיים, כאלו המוצאים את עצמם רק כחלק מן הקהילה, מחויבים לחברתם ולמשפחתם, עם פחות רדיפה בשיניים ובצפרניים אחרי הכסף והכבוד ויותר ערכי משפחה. זכר לדבר ניתן היה לראות בלחץ הכבד שהופעל על היהודים שגורשו מגוש קטיף להסכים אך ורק ל"פתרון קהילתי" – כלומר לא להשתכן בבתים ששכרה עבורם המנהלת באזור הדרום אלא לחיות חיי דחק בבתי מלון עלובים או במאהלים, במשך זמן רב, כדי ליצור לחץ על הממשלה כך שיתאפשר ל"קהילות" לשמור על שלמותן.⁷

קשה לבא בטענות אל מי שבוחר בגישה כזו או אחרת, אבל כדאי להיות מודע לעצם הבחירה ולמחירים שיש לשלם עליה. הכנסיה הקתולית השקיעה רבות במעשי חסד, וזכתה להצלחה מפליאה בבתי מצורעים ובמוסדות למפגרים, אבל איבדה את החלק המשכיל והעצמאי של האוכלוסייה. החרדים פועלים בגלוי למיגור כל מהלך חברתי המעודד את האוטונומיה של הפרט, וגם לכך יש מחירים ידועים. עידוד הקהילתיות, הפניה אל ה"עמך" שנזרק מן הסחרחרה הקפיטליסטית, הצעת מקלט של חום אנושי ואמפתיה בתוך הניכור האורבני – כל אלו טובים ויפים, אך ההשתקעות בהם תקבע את הרבנים ואת שומעי לקחם במעמד שולי ונחות בחברה. לגדי טאוב ולעמוס עוז זה כדאי מאד. לנו – קצת פחות.

⁷ בכלל, דמות המתיישב שנצטיירה בתקשורת, בימי המאבק ובפרט בימי הפינוי (למעט יוצאי זופן בודדים, בעיקר מקרב הנוער), היתה של אדם חלש, תלתי, בכיין ורגשי.